

УДК 27–789.6:371(4) “16/17”

СИСТЕМА ОСВІТИ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Галина Навольська

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
вул. М.Кривоноса, 2, 46000 Тернопіль, Україна*

Окреслено історичні передумови виникнення «Societatis Jesu». Розглянуто зміст і організацію освітньо-виховної системи ордену єзуїтів та її вплив на формування педагогічної думки Європи XVI–XVII ст.

Ключові слова: Реформація, Контрреформація, гуманізм, єзуїтський колегіум, єзуїтські школи.

Соціально-економічні та політичні зміни в суспільстві, здобуття Україною незалежності зумовили необхідність переосмислення наявних та формування нових засад розвитку науки, зокрема й історії педагогіки. Виникає потреба у нових різнобічних і неупереджених дослідженнях цієї галузі.

О. Сухомлинська зазначає, що сьогодні простежується підвищений інтерес дослідників до історико-педагогічної проблематики, який відкриває “можливості об’єктивного незаангажованого висвітлення подій і фактів, особливо тих, які не могли стати предметом дослідження у радянський період й залишались невисвітленими або розглядались тенденційно” [11, с. 41]. Ми вважаємо, що до переліку таких тем належить і дослідження, що стосуються діяльності ордену єзуїтів.

Мета нашої статі – окреслити історичні передумови виникнення ордену єзуїтів, розглянути вплив їхньої системи освіти на педагогічну думку Європи періоду Просвітництва.

Більшість дослідників зосередили увагу на діяльності ордену єзуїтів у історичному контексті (А. Биков, Т. Гризингер, Г. Бемер, Я. Ковальчук, Е. Цеклер), а їхню педагогічну діяльність не вивчали або розглядали поверхово.

У процесі дослідження розвитку педагогічної думки епохи Просвітництва Європи неможливо залишити поза увагою діяльність ордену Єзуїтів. Ми вважаємо за необхідне зазначити історичні умови, що склалися в означений період, та виявити передумови для створення “Societatis Jesu”.

Історичний аспект розвитку Європи XVI ст. пролягає у площині розпаду феодалізму та зародження нових суспільних відносин – капіталістичних. Це час стрімкого нагромадження капіталу головно внаслідок експлуатації корінних жителів відкритих країн та нищівного “викачування” природних багатств після великих географічних відкриттів. Відбувається новий прорив у розвитку науки, літератури, мистецтва.

Це період формування буржуазії та пролетаріату. Буржуазія набувала ваги як політична сила і прагнула обмежити владу католицької церкви, яка мала у своєму розпорядженні величезні земельні ресурси, тому створила свою релігію – протестантську (лютеранську, цвінгліанську, кальвіністську), яка не залежала від Риму. У результаті протестантизм став панівною релігією у деяких європейських державах та поглибив кризу римо-католицької церкви [2, с. 4].

Усі спроби вищого духовенства повернути status quo закінчувались невдачею. Стало зрозуміло, що змінити наявний стан речей без суттєвих реформ неможливо, проте церква не наважувалась вдаватися до рішучих кроків, остерігаючись ще більших втрат.

Під впливом новаторських теологічних ідей Мартіна Лютера у Німеччині розпочинається рух Реформації.

Реформація застала римо-католицьку церкву несподівано. Незважаючи на проголошені реформи, католицизм не зміг піти на перетворення, які б відповідали потребам соціального, політичного і національного розвитку європейських народів, не зумів призупинити занепад церковних установ і спрямувати в потрібне для нього русло нові духовні пошуки, які загрожували з часом потрясти і стару церкву, і основи соціального устрою [7, с. 307].

За всю історію католицизм не знав такого глибокого потрясіння, яким для нього стала Реформація [8, с. 145].

“В ідейній підготовці Реформації важливу роль відіграв гуманістичний рух епохи Відродження – своєю боротьбою проти схоластики як теоретичної опори католицизму, критикою церковної обрядності, пишного культу, невігластва духовенства... Гуманізм, однак, не можна розглядати лише як прилюдню Реформації. Обидва ці... явища були викликані спільними причинами, пов’язаними з розпадом феодальних порядків і зародженням елементів раннього капіталізму. Обидва були пов’язані із зростаючим рівнем самосвідомості особистості, яка звільнялася від засилля корпоративних установ та уявлень. Однак якщо гуманізм як рух за нову світську культуру звертався до найбільш освіченої частини суспільства, то Реформація, яка ставила за мету оновити... життя кожного християнина, зверталась до широких мас” [7, с. 271].

Реформація заперечувала догму католицької церкви про обов’язкове посередництво духовенства між людиною і Богом. “Центральним принципом

нових релігійних доктрин Реформації стало вчення про безпосередній зв'язок людини з Богом... на основі внутрішнього Божого дару – віри... Реформаційні вчення... зміцнювали позиції світської влади в національних державах, що формувалися, в боротьбі проти... папства” [7, с. 272].

Національно-політичні аспекти реформаційної думки виражались у стремлінні до незалежності церковних організацій від Риму, до богослужіння національними мовами [7, с. 273].

В умовах релігійного поліцентризму світська наука і культура отримала більші можливості для свого вільного розвитку [7, с. 274].

Рух Реформації не оминув і освітньої сфери. Хоча ще у період Відродження педагоги-гуманісти виступали проти схоластичної освіти, великих змін не сталося. Церква і далі залишалася основним постачальником педагогічних кадрів; мало змінилися зміст та методи освіти.

Засновник протестантизму Мартін Лютер активно виступав проти надмірного впливу католицької церкви на освіту.

Його ідеї щодо зміни в освітній сфері викладені у “посланні “Бургомістрам усіх міст німецької країни про влаштування та утримання християнських шкіл” [9, с. 112]. Він виступає за навчання рідною мовою, наполягає на обов'язковості освіти, вводить у практику недільні заняття з катехізису [9, с. 113].

Релігія, за переконанням Лютера, мала бути на першому місці у виховному процесі [3, с. 337].

Аналізуючи його твори, ми можемо стверджувати, що освіті він надав надзвичайної ваги та “розглядав... грамотність як моральний обов'язок кожного віруючого... Заслугою реформатора була вимога однакової освіти для хлопчиків і дівчаток, увага до естетичного виховання... шанування рідної мови” [3, с. 354].

Значущий розмах Реформації і суспільних рухів, які відбувалися на її тлі, зумовив спротив і загальний наступ сил феодально-католицької реакції в Європі у середині XVI ст., який одержав назву Контрреформація. На підставі рішень Тридентського собору, який на свій лад частково використав досвід Реформації, була перебудована і з допомогою інквізиції та нового ордену єзуїтів укріплена католицька церква.

Головною зброєю Контрреформації став орден єзуїтів. Засновником ордену був Ігнатій Лойола. Це одна з найпомітніших постатей епохи Відродження. Діяльність його й організації, яку він створив, мала вплив на історію людства і церкви не одне століття.

Найдокладніші і найповніші біографічні відомості про І. Лойолу знаходимо у таких авторів: Т. Гризингер “Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний”, А. Биков “И. Лойола: его жизнь и общественная деятельность”.

В юності цей юнак нічим особливим не вирізнявся серед ровесників, освіту здобув світську (фехтування, верхова їзда, танці, музика). Проте уже тоді у його характері простежувались сила волі та прагнення слави.

Після невдалої військової кар'єри він вирішує присвятити своє життя Богу, стати лицарем Богородиці (1522). Його чекав тернистий шлях, непорозуміння, нападки інквізиції, але він невпинно йшов до мети. Його мета – створення товариства для боротьби з ворогами католицької церкви [5, с. 300].

Це була нова, могутня організація, яка поширила свою діяльність по всьому світу, “щоб удосконалювати людей у християнському вченні і житті і поширювати істинну віру проповіданням і приборканням плоті, подвигами любові, виховання юнацтва” [6, с. 40]. Єзуїти зосередили свою роботу на двох головних напрямках: проповідництво та виховання молоді.

Першим навчальним закладом ордену була “Школа граматики і християнської доктрини”, відкрита в Римі 1551 р. Навчання було безкоштовне, що мало привернути до неї увагу. Школи стали доступними для багатьох дітей дворянського прошарку, в них навчалися не лише католики, а й усі інші, навіть євреї [5, с. 73].

“Ratio studiorum Societatis Jesu” – документ, який регулював діяльність ордену. Вперше цей документ був виданий у Римі 1586 р. і розісланий до окремих провінцій, де спеціальні комісії вносили пропозиції та зауваження і пересилали їх до авторів проекту [10, с. 561].

Останній варіант виданий і затверджений генералом Клавдієм Аквавівіою 1599 р. [10, с. 561]. У цьому документі проголошено основні засади Товариства Ісуса, роль генерала та інших членів ордену, обов'язки викладачів та учнів, методики викладання, розпорядок занять і порядок присвоєння ступенів. Чітке планування шкільних програм, а також навчально-методичне забезпечення було добре продумане і передбачало навіть інтонацію, жести, міміку викладача та освітлення класів. Очолював орден генерал, що правив довічно. Його обирала генеральна конгрегація. Генерал призначав провінціалів, які керували провінціями й затверджували в них посадових осіб і ректорів – керівників “поодиноких домів”. Членів ордену поділяли на шість категорій: новіціїв, школярів, духовних коадьюторів, перфектів трьох обітниць і перфектів чотирьох обітниць [1, с. 344].

Було два типи єзуїтських колегіумів:

- п'ятикласна греко-латинська школа (середній рівень);
- п'ятикласна греко-латинська школа з курсами філософії і теології (вищий рівень).

“Колегіум середнього рівня утворював п'ять класів, із яких три нижчі – граматичні (*infima*), два вищі – гуманістичні (*poesis, rhetorica*). У межах двох

останніх могли викладати грецьку мову, початки філософії та моральної теології. Колегіум вищого рівня, крім цих п'яти класів, мав ще “вищі науки” (superiora): курси філософії (найчастіше – трирічні) та теологічні (чотирирічні).

Курс філософії передбачав вивчення етики, математики, фізики, логіки, а в межах теології викладали канонічне право та гебрайську мову” [7, с. 43].

Основним предметом єзуїтських колегіумів була латинська мова. “Її вивчення головним чином було спрямоване на вироблення красномовства” [8, с. 133].

“Культ латинського слова... проявив себе через розробку техніки детального аналізу та наслідування стилістичних канонів античності. Така шкільна методика найбільш послідовно розроблена в курсах поетики і риторики” [9, с. 12].

Сьогодні латинська мова в освітніх закладах єзуїтів наявна як курс іноземної мови [10, с. 252].

Вивчення грецької мови розпочиналося з класу поетики. Для цього добирали твори Сократа, Демосфена, Гомера та ін. Особливо акцентували на знанні цієї мови під час теологічних студій (йдеться про інтерпретацію біблійних текстів). На початку XVII ст. знижується зацікавленість грецькою мовою, а гебрайську вивчали лише один рік у класах риторики [10, с. 252].

Особливе місце посідала польська мова. Причиною цього було не тільки тривале перебування єзуїтів у Польщі, а й, насамперед, густа сітка їхніх навчальних закладів на цій території. Водночас відбувалися зміни акцентів у вивченні мов: “рідна мова стала мовою викладання, а латинська лише предметом” [10, с. 251].

З 1749 року чітко окреслений принцип одночасного та рівномірного навчання латинської та рідної мов [10, с. 251].

З XVIII ст. до шкільних програм активно впроваджується вивчення сучасних чужоземних мов (французької, німецької) [10, с. 252]. Спочатку їх вивчали з душпастирською метою, а далі їх студіюванню приділяли щораз більше часу. Особливе значення сьогодні має вивчення англійської мови, як міжнародної мови єзуїтів [10, с. 252].

Реалізацію своїх намірів І. Лойола вбачав завдяки вивченню мов, теології та філософії. Курс теології охоплював вивчення Святого Письма, позитивної теології, Соборів, питань моралі [10, с. 688]. Курс “казуїстики” передбачав тлумачення законів релігії. На відміну від протестантів єзуїти не приділяли так багато уваги “богословській лектурі, шукаючи шляхів до виконання католицької побожності в емоційній сфері – через залучення учнів до яскравих церковних процесій, юнацьких релігійних братств і театралізованих вистав” [13, с. 13]. А також зосереджували увагу на вивченні мов та риторики.

Для боротьби з ересю єзуїти застосовували методи своїх же противників, тобто створили популярну теологію, зрозумілу для простого люду [14, s. 688].

Єзуїтам часто закидали, що вони мало приділяли уваги точним наукам, але нам видається, що це не зовсім справедливе звинувачення, бо у період інтенсивного розвитку науки вони відкривають при колегіумах математичні та фізичні музеї, астрономічні обсерваторії [14, s. 411].

Виховання було невід'ємною частиною навчального процесу єзуїтів. Вони були прихильниками м'якого, гуманного ставлення до вихованців. “Головним стимулом навчання виступав принцип змагальності, широко практикований у найрізноманітніших формах” [13, с. 18].

Така система освіти швидко здобула прихильність та поширилась по всій Європі. Тож не дивно, що уже через 50 років діяльності у їхніх руках була велика кількість навчальних закладів (1616 – 372, а в 1710 – 612 колегій) [9, с. 115].

Б. Год зазначає, що якщо гуманісти були ініціаторами та теоретиками нових педагогічних ідей, “займалися... педагогічною теорією”, то єзуїти виявились практиками [4, с. 52].

Епоха Відродження, яка породила гуманізм і реформацію, мала певний вплив на формування освітньої справи і в Україні.

Великий вплив на формування освітньої системи братських шкіл мали єзуїтські колегіуми. “У своїй науці вони [братські школи. – Авт.] схилилися до програм і методів західних шкіл, і це значно підносило їх науковий рівень” [12, с. 75].

Єзуїтські школи “поширювались з метою посилення католицької віри і сприяли денаціоналізації, нівеляції національних особливостей. З іншого боку, вони пожвавлювали культурно-освітній рух в Україні, давали українській громадськості взірці організації європейської освіти” [12, с. 75].

Братські школи взяли у єзуїтів як взірці чітку систему організації педагогічного процесу та методичне забезпечення.

Вважаємо, що єзуїтська система освіти суттєво впливала на формування всієї педагогічної науки, починаючи з XVI ст. Всюди, де поширювався орден, організовували навчальні заклади. Виховання молодого покоління було одним з першочергових завдань. Єзуїти зробили навчання доступним для багатьох категорій населення завдяки його безкоштовності. Також піднесли роль учителя на якісно новий щабель.

Єзуїтські колегіуми займались вихованням не тільки монахів, членів ордену, а й давали світську освіту, чим заслужили визнання європейського суспільства. Просвітительська діяльність “Societatis Jesu” залишила помітний слід в історії світової культури.

1. *Быков А. А. И.* Лойола. Его жизнь и общественная деятельность. Биограф. Очерк. 2-е изд. СПб., 1894.
2. *Блинова Т. Б.* Иезуиты в Белоруссии. М., 1990.
3. *Год Б.* Виховання в епоху європейського відродження (середина XIV–початок XVII століття). Полтава, 2004.
4. *Год Б.* Виховання у братських школах України і європейська педагогіка XVI–XVII століть // *Рідна школа.* 2005. № 1. С. 52–55
5. Григорий VII. Торквемада. Савонарола. Лойола. Аввакум: Биографические повествования / Сост., общ. ред. и послесл. Н. Ф. Болдырева. Челябинск, 1995.
6. *Гризингер Т.* Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний. М.; СПб., 1868. Т. 1.
7. История Европы. Т. 3. От средневековья к новому времени (конец XV–первая половина XVII в.). М., 1993.
8. История средних веков: В 2 т. Т.2: Раннее новое время: Учебник / Под ред. С. П. Карпова. М., 2000.
9. *Кравець В. П.* Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. Тернопіль, 1996.
10. *Кравець В. П.* Історія української школи і педагогіки. Тернопіль, 1994.
11. *Сухомлинська О.* Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні // *Шлях освіти.* 1999. № 1. С. 41–45.
12. *Чупилко Г.* Роль церкви у становленні освіти в Україні (Історичний аспект) // *Рідна школа.* 2003. № 4. С. 74–76.
13. *Яковенко Н.* Латинське шкільництво і “шкільний гуманізм” в Україні // *Київська старовина.* 1997. № 1–2. С. 11–27.
14. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy (1564–1995). Krakow, 1996.

THE ORDER OF JESUITS EDUCATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF ENLIGHTENMENT TRADITIONS

Halyna Navol'ska

*Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University of Ternopil',
M.Kryvonis Str.2, UA–46000 Ternopil, Ukraine*

The historical prerequisites of the «Societatis Jesu» appearing are under consideration. The author analyses the curriculum and organization of the Order of Jesuits educational system and its impact on the pedagogical thought formation in Europe in XVIth-XVIIth centuries.

Key words: Reformation, Counterreformation, humanism, Jesuit collegiums, Jesuit schools.

Стаття надійшла до редколегії 27.06.2007
Прийнята до друку 1.10.2007